

TARP GARBINGOS IR NEGARBINGOS MIRTIES: I

Mirtis XIX a. vidurio Lietuvos kultūroje

VLADAS SIRUTAVIČIUS

Šiam tekstui reikia nedidelio komentaro. Pirmiausia, kilo sumanymas ištirti savižudybių dinamiką XIX amžiaus Lietuvos visuomenėje ir išsiaiškinti jas įtakojančius veiksnius. Šitokios problemos pasirinkimui įtakos turėjo šiuolaikinėje, postkomunistinėje, Lietuvos visuomenėje, vykstantys socialiniai procesai, tame tarpe ir staigus savižudybių skaičiaus išaugimas.¹ Anot savižudybių tyrinėtojų, šiuo metu, savižudybių paplitimas Lietuvoje virto rimta socialine problema, todėl pagrindinis jų tikslas nustatyti reiškinių priežastis ir pasiūlyti efektyvias „kovos“ su juo priemones.² Taip ar panašiai analizuodami savižu-

¹ Lietuvos statistikos departamento duomenimis 1989 metais 100 000 Lietuvos gyventojų teko 27,1 savižudybės, 1990 metais – 26,0 savižudybės, o štai jau 1993 – 42,1 ir 1994 metais net 45,8. Žr. Lietuvos statistikos departamentas, *Demografijos metraštis. 1994* (Vilnius, 1995), p. 68-69.

² Kaip interpretuojama savižudybių dinamika šiuolaikinėje Lietuvoje, gerai iliustruoja Vandos Domanskienės ir Danos Gailienės straipsnis „Savižudybių paplitimas Lietuvoje“. Žr.

dybės reiškinį, mokslininkai mažiau dėmesio skyrė klausimui, kaip formavosi visuomenės požiūriai į tokias mirties formas arba kodėl vienos savižudybės buvo smerkiamos, kitos pateisinamos.

Šiame darbe sprendžiami keli uždaviniai. Pirmiausia, rekonstruojama XIX amžiaus Lietuvos visuomenei būdingesnių jausenų, požiūrių ir elgsenų su savižudžiais įvairovė: nuo savižudžio kaip nusidėjėlio ir nusikaltėlio iki aukos ir ligonio, nuo paniekos ir neapykantos iki užuojautos. Taip pat aiškinamasi, kas turėjo įtakos vienokio ar kitokio požiūrio formavimuisi. Straipsnyje nebus tyrinėjama, kaip savižudybės buvo interpretuojamos to meto ekspertų (pvz. medikų, policijos pareigūnų) arba kaip visuomenės sąmonėje išsivertino racionalus mokslinis savižudybės aiškinimas (pavyzdžiui vienokių ar kitokių socialinių ar psichiatrinių idėjų poveikis interpretuojant savižudžių elgesį), bet daugiau dėmesio skirta *ikimoksliniam* suvokimui. Norint geriau jį suprasti, teko išplėsti tyrinėjimo ribas. Todėl antroje straipsnio dalyje analizuojami *mirties išgyvenimai* būdingesni XIX amžiaus visuomenės kultūrai. Be abejonės, tokiam apsisprendimui įtakos turėjo „laikysenų mirties atžvilgiu“ tyrinėjimo tradicija, užimanti ypatingą vietą Vakarų Europos istoriografijoje, ir ypač Philippe Aries bei Norbert Elias darbai.

Pačia bendriausia prasme XIX amžiaus Lietuvos kultūroje galima skirti du požiūrius į savižudybes: *normatyvinį* (religinis ir oficialus ar valdiškas) bei *kasdieninį*. Iš esmės straipsnyje ir tyrinėjama, kaip šie požiūriai XIX amžiaus Lietuvos kultūroje tarpusavyje koreliavo. Žino-

Vilniaus Universiteto Mokslo darbai, *Psichologija*, 1992, nr. 1 (12), (Vilniaus Universiteto leidykla, 1993), p. 65-79.

ma, prielaida apie kelias dominuojančias socialinio reiškimo interpretavimo tendencijas daugeliui sukels rimtų abejonų. Štai ir kultūros istorikas Vytautas Kavolis, kritikuodamas psichoistorikus už žūtbutinį norą išskirti visuomenės vaizduotėje ir jausenoje kelias dominuojančias ar svarbesnes tendencijas, pastebi, kad taip istorikai dažnai atsiduria tik savo pačių susikurtų schemų spąstuose, galiausiai nutoldami nuo prieštaringos tikrovės.³ Turėdami tai galvoje, tų interpretavimo schemų svarbos tyrinėjimui neabsoliutizuosime. Netgi priešingai, stengsimės abejoti jų „grynumu“.

Kelios pastabos dėl straipsnio pavadinimo. XIX amžiaus Lietuvos visuomenėje buvo paplitęs įsitikinimas, jog mirtis „ateina“ nelauktai. Todėl negalima žinoti savo mirties valandos. Betgi galima ir reikia mirčiai „pasiruošti“. To laiko kultūroje būtų galima skirti du mirties tipus: garbingą arba dorą ir negarbingą arba nedorą. Negarbinga ar nedora mirtis – tai staigi, netikėta mirtis. (Prie tokių paprastai ir buvo priskiriamos savižudybės.) Tokios mirties būtina saugotis, nes ji neleidžia patekti į dangų. Staigiai ir negarbingai mirčiai priešpastatoma garbinga ir dora mirtis, kuomet mirštama gerai jai pasiruošus. Svarbu, kad tik tokia mirtis garantuoja amžinąjį gyvenimą.

„...aš pats šiam nusikaltimui pasiryžau, dėl man nežinomos priežasties...“

Taip tvirtino šešiasdešimties metų, Telšių apskrities, Pavandenės valsčiaus, Paberžės kaimo kerdžius Jonas

³ Vytautas Kavolis, *Kultūrinė psichologija* (Vilnius: Baltos lankos, 1995), p. 7-8.

Cyvilis, po to kai buvo apkaltintas bandymu nusižudyti. Jo parodymus, prižiūrint pristavui, surašė akalicos bajoras Ignotas Dobkevičius. Tai atsitiko 1864 metais, spalio mėnesį.⁴ Bylos eiga, jos nagrinėjimo tvarka tipiška. Panašiai XIX amžiaus viduryje buvo sprendžiamos ir kitos tokio pobūdžio bylos.

Pirmiausia kaltinamąjį apžiūrėjo gydytojas ir surašė medicininės ekspertizės aktą. (Tiesa, ne visose bylose tokie aktai išlikę. Amžiaus pradžioje ar net viduryje dažnai apsieinama ir be tokių ekspertizės aktų. Tatai galima paprastai paaiškinti: trūko gydytojų. Todėl vietoj jų „ekspertizė“ t.y. ar nusikaltėlis psichiškai sveikas ar ne atlikdavo policijos pareigūnas, remdamasis liudininkų, dažniausiai šeimos narių ir kaimynų, parodymais.) Vėliau nusikaltėlį kvosdavo policijos pareigūnas ir byla perduodama apskrities teismui, kurio kompetencija buvo tokių nusikaltimų nagrinėjimas. Teismas skirdavo teismo tardytoją „formaliai tardymui“ atlikti. Tiek gydytojo, tiek tardytojo pagrindinis tikslas: nustatyti ar asmuo padaręs nusikaltimą jo metu buvo „sveiko proto“. Pagrindinis valdžios pareigūnų tikslas buvo išsiaiškinti nusikaltimo prie-

⁴ Laisvai praktikuojančio gydytojo, kolegijos asesoriaus Andžejevičiaus surašytas Jono Cyvilio sveikatos liudijimas, 1964 10 01; Jono Cyvilio kvotos, kurią atliko Pavandenės miestelio pristavas, protokolas, datos nėra; byla buvo perduota Telšių apskrities teismui, ją tyrė pirmos nuovados teismo tardytojas. Jis apklausė liudininkus: liudininkų apklausos protokolai nr. 1 (1865 08 28) ir nr. 3 (1865 08 28); dar kartą buvo apklaustas ir pats nusikaltėlis: protokolas nr. 4 (1865 09 10); visa bylos medžiaga pasiųsta Telšių apskrities teismui, Valstybinis istorijos archyvas (toliau – VIA), f. 669, ap. 4, b. 419, 1.3, 4-5, 9-10, 14, 17-18.

žastis. Beje, liudininkų parodymams buvo skiriamas ypač svarbus dėmesys. (Dažniausiai liudijama tik prisiekus.)

Šioje byloje liudininkai parodė, jog kaimo kerdžius šiaip jau gero elgesio bei būdo, tik dažnai mėgdavęs išgerti. O po išgertuvių „buvęs lyg pamišęs“. (Beje jokio kitokio Civilio elgesio „pasmerkimo“ motyvų, kuriuos išsakytų kaimo gyventojai, byloje nėra.) Tačiau ir tardytojui, ir apskrities teismui šitokie argumentai pasirodė neįtikinami. Todėl jie padarė išvadą, jog kaimo kerdžius nebuvo pamišęs, bandė nusižudyti „neturėdamas aiškių priežasčių“. Taigi, buvo kaltas. Už šį „neteisetą poelgį“ jis turėjo atlikti bažnytinę atgailą. „Nusikaltėlis“ turėjo kasdien ant kelių išklaudyti šv. liturgijos, pasnikauti ir mokytis katekizmo. Taip turėjo pasiruošti svarbiausiam įvykiui – išpažinties atlikimui.

Taigi maždaug apie XIX amžiaus vidurį nusistovėjo „valdiška“ („oficiali“) savižudybių interpretacija. (Beveik nepasikeitusi ji išliko iki XX amžiaus.) Taip pat pažymėjome, kad iki XIX amžiaus penktojo dešimtmečio pradžios Rusijos imperijos baudžiamuosiuose įstatymuose savižudybė dar laikyta kriminaliniu nusikaltimu. 1842 metais sudarytame Baudžiamųjų įstatymų sąvade (Свод Законов Уголовных) rašoma: jei asmuo, bandęs nusižudyti buvo „sveiko proto“, o savižudybės priežastis ne „kančios, liūdesys, gėda ar ugninės ir melancholinės ligos“, jis turi būti baudžiamas „kaip už pasikėsinimą nužudyti“. Palaidotas privalėjo būti be įprastų krikščioniškų laidojimo apeigų. (Savižudžio kūnas negalėjo būti laidojamas pašventintose kapinėse. Imperijos Karinis artikulius skelbė, kad sąmoningai save „pražudęs“ atiduodamas laidoti bu-

deliui.)⁵ Kuomet vienas svarbesnių pasaulietinės politinės valdžios legitimizavimo pagrindų buvo dieviška valia, religinės normos bei interpretacijos stipriai įtakojo ir baudžiamąją teisę. Taigi nenuostabu, jog Rusijos imperijoje kaip ir daugelyje Vakarų Europos šalių savižudybė laikyta kriminaliniu nusikaltimu.

Baudžiamojo sąvado nuostatos įsigaliojo ir okupuotose bei į Rusijos sudėtį inkorporuotose istorinės Lietuvos žemėse. Tiesa, nežinia kaip tos teisinės normos buvo taikomos. XIX amžiaus vidurio autorių paskaičiavimais 1834-1841 metų laikotarpyje Vilniaus gubernijoje buvo užfiksuotos 533 savižudybės. Taigi vidutiniškai per metus 100 000 gyventojų teko 5,1 savižudybės.⁶ Pateikti duomenys nėra tikslūs ir patikimi. Viena vertus, to meto tyrinėtojai bendrai mažai rūpinosi kritine statistinių duomenų analize. Antra, dėl menkos policijos pareigūnų, kurie rinkdavo žinias, kvalifikacijos dalis mirčių likdavo neišaiškintos t.y. jų priežastis nežinoma. Tarp jų, žinoma, galėjo būti ir savižudybių. (Beje, panaši problema egzistavo net ir amžiaus pabaigoje.) Kita vertus, gyventojai, ypač kaime, vengdami susidūrimo su policija, persekiojimo ir galimos bausmės, tokias mirtis ar bandymus nusižudyti visai stengėsi nuslėpti. Taigi visai tikėtina, kad dalis savižudybių likdavo policijai nežinomos. O tai reiškia, kad savižudžių skaičius būdavo didesnis nei nurodo XIX amžiaus pirmos pusės statistika.

⁵ *Свод Законов Уголовных* (Санкт Петербург, 1842), с. 82.

⁶ Веселовский К. С., „Опыт нравственной статистики России in Журнал Министерства Внутренних дел“, часть 18, 1847, с. 198-199.

Kiek vėliau perleistame baudžiamajame kodekse (Kriminalinių ir pataisomųjų bausmių statute, 1845 m.) požiūrio į savižudybę, kaip į kriminalinį nusikaltimą, atsisakyta. Bausmės savižudžiams sušvelnėjo. (Vakarų Europoje savižudybės iš baudžiamųjų kodeksų imtos šalinti dar anksčiau – XVIII amžiaus antroje pusėje.) Nors įvairiuose valdiškuose raštuose, teismų ir policijos pareigūnų susirašinėjimuose savižudybė ir toliau buvo vadinama nusikaltimu. Jei būtų nustatyta, kad asmuo pabandęs nusizudyti buvo „pilno proto“, tai jis privalėtų atlikti bažnytinę atgailą. Konkretų bausmės dydį nustatydavo religinė nusikaltėlio vyresnybė. Katalikams – Vilniaus arba Žemaičių vyskupysčių konsistorijos. Apie asmens būklę – psichiškai sveikas ar ne – turėjo spręsti medikai iš Medicinos valdybos.⁷ Rusijos imperijoje jos pradėtos steigti dar XVIII amžiaus pabaigoje, tačiau tuomet pirmiausia rūpinosi tvarka karinėse ligoninėse, karantino taisyklių laikymusi ir pan. Retkarčiais atlikdavo ir teismo ekspertų funkcijas. Asmens poelgių motyvų, šiuo konkrečiu atveju savižudybės priežasčių, nustatymas vis labiau darėsi pagrindiniu civilinės valdžios rūpesčių.

Nuo pat XIX amžiaus pradžios Rusijos imperijoje pradėti leisti įvairūs įsakai ir taisyklės, reglamentuojantys asmenų mirties priežasčių bei jų psichinės būklės nustatymą. Štai dar 1809 metais Valdantysis Senatas išleido įsaką skelbiantį, jog apžiūrint savižudį dalyvautų taip pat ir gydytojas. Iki jis neapžiūrėjo, numirėlį draudžiama

⁷ *Свод Законов Российской империи*, т. 15: „Законы Уголовные“ (Санкт Петербург, 1857), с. 509-600.

laidoti.⁸ 1815 metais Senatas išleido dar vieną įsaką, kuris įpareigojo Medicinos valdybos gydytojus atlikti asmenų psichinės būklės patikrinimą. Tokia tvarka buvo patvirtinta ir vėlesniais įsakais (pvz. 1842 metais). Tačiau dažnai ir toliau psichinę būklę nustatinėdavo vieni patys policijos ar teismo tarnautojai.⁹ Ir nors vyriausybė rūpinosi medicininės ekspertizės pamišėliams diegimu, praktikoje ji buvo taikoma anaip tol ne visiems ir ne visuomet. Pirmiausia todėl, kad trūko pačių ekspertų – medikų. Ekspertizė pirmiausia daryta bajoriško luomo asmenims, ypač jei aktualūs buvo turtiniai klausimai. Kita vertus, vis dar buvo galvojama, kad asmens pakaltinamumo nustatymui nebūtinai reikalingas medikas, užtenka ir teismo ar policijos tarnautojo kompetencijos. (Net 1866 metais Vidaus Reikalų ministerijos medicinos departamento leistame žurnale *Архив судебной медицины и общественной гигиены* gyvai buvo diskutuojama ar tik gyvytojas gali teisingai nustatyti asmens psichinę būklę. Panašiai buvo ir su mirties priežasčių nustatymu. Valdžios potvarkiai, reikalaujantys tiksliai nustatyti mirties priežastį, pradėti leisti dar amžiaus pradžioje buvo nekartą pakartojami. 1824 metų liepos 14 dienos Valdančiojo Senato įsakas skelbė, kad gydytojai kiek galima tiksliau nustatytų mirties priežastis. Nes gi dažnai jie šito nepadarydavo.¹⁰

⁸ Ašmenos Žemesniojo zemskinio teismo raportas Lietuvos-Vilniaus gubernijos valdybai, 1827 12 29, VIA, f. 381, ap. 24, b. 6699, 1.1.

⁹ Bajoro Adamovičiaus apžiūros aktas, 1832 06 06, VIA, f. 381, ap. 24, b. 9099, 1.1-2; Vilniaus gubernijos valdybos nutarimas, 1849 04 28, VIA, f. 381, ap. 19, b. 5128, 1.3

¹⁰ Vidaus reikalų ministerijos raštas Vilniaus gubernatoriui, 1828 08 28, VIA, f.381, ap. 24, b. 7288, 1.2.

Tokių ir panašių įsakų aprašymą dar būtų galima ilgai tęsti. (Jų nors ir neperiodiškas pasikartojimas tik patvirtina prielaidą, kad niekuomet bent jau amžiaus pirmoje pusėje jie nuosekliai nebuvo įgyvendinti.) Bet manytume užteks. Po to, kas buvo pasakyta kyla klausimas: kodėl keitėsi valdiška savižudybių interpretacija. Į ją galima atsakyti visiškai paprastai: įtakos turėjo iš Vakarų Europos atklystančios teorijos bei socialinės praktikos. Tačiau tai būtų tik formalus atsakymas, nes liktų dar vienas klausimas: kodėl tos įtakos Lietuvos visuomenėje pasireiškė maždaug XIX amžiaus viduryje.

Pradėkime nuo kelių pastebėjimų. Žinia, pasaulietinės, civilinės valdžios požiūriai į savižudybes formavosi ir ilgą laiką buvo veikiami kanoninės teisės, kurioje dominavo neigiamas požiūris į jas, kaip beje ir į kitas deviacinės subkultūros formas. (Išskyrus skurdą ir vargšus.) Gi lengvinančia nusikaltimų, konkrečiai savižudybės, aplinkybe iš esmės laikytas pamišimas. (Taip pat ir nepilnametystė.) Todėl nusikaltėlio psichinės būklės nustatymas tapo pagrindiniu valdžios rūpesčiu. Šį darbą vis dažniau pavedama atlikti specialiems ekspertams – medicams. Tokia įvykių logika visiškai suprantama: racionalioje – biurokratinėje, absoliutinėje imperijoje, o tokia XIX amžiaus pirmoje pusėje vis labiau darėsi Rusija, kitaip ir negalėjo būti. (Taip pat pridursime, kad biurokratinės, unifikacinės tendencijos ypač sustiprėjo amžiaus 3-me ir 6-me dešimtmečiais ir sutapo su caro Nikolajaus I valdymu.)¹¹

¹¹ Hugh Seton-Watson, *Russian Empire* (Oxford: Oxford University Press, 1989).

Nors valdžia visai skatino ekspertų socialinio statuso formavimąsi, reikalavo, kad jie dalyvautų tiriant savizudžių bylas, tačiau iki pat amžiaus vidurio praktiškai visiškai nesirūpino pamišėlių priežiūra. Šią funkciją visuomenėje ir toliau atliko vienuolynai ir elgetynai (špi-tolės), kuriose gyveno ne tik vargšai, bet ir visokių „negalių“ paveikti žmonės. (Bajoriško luomo pamišėliai paprastai perduodami giminių globai.) Anot Wladimiro Gadono, amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje, Žemaitijoje buvo du beprotnamiai – Varniuose ir Kenstaičiuose – abu vienuolių Rokitų globojami. Juose gyveno apie 30 asmenų.¹² Jų steigėjais buvo Žemaitijos vyskupas Melchioras Giedraitis ir dvarininkas Antanas Rimgaila. Rusų valdžia nerodė ypatingos iniciatyvos juos kontroliuoti ar kaip nors griežčiau reglamentuoti jų veiklą. Reikalauta tik, kad visi „ligoniai“ būtų siunčiami į šiuos vienuolynus-ligonines.¹³ Panaši „ligoninė“ buvo įsteigta ir Vilniuje Bonifratų vienuolyne. (Veikė jau 1828 metais.) Ji buvo tvarkoma civilinės valdžios: turėjo savo prižiūrėtoją ir gydytoją. (Bandžiusieji nusižudyti, kuriems nustatytas „sveiko proto neturėjimas“ ar „truputis pamišimo“ čia buvo „uždaromi“ gydymui iki visiško pasveikimo.¹⁴) Pagrindinis tokių „ligoninių“ tikslas buvo izoliuoti sergančius psichinėmis

¹² Wladimir Gadon, *Statystyka Księstwa Żmudskiego* (Paryž, 1893), p. 52.

¹³ Vilniaus gubernijos visuomenės globos komiteto raštas Vilniaus gubernijos valdybai, 1837 10 10, VIA, f. 381, ap. 24, b. 12936, 1.3. Šiame dokumente nurodyta, jog ten laikomi 88 asmenys.

¹⁴ Vilniaus Vyriausiojo teismo raštas gubernijos valdybai, 1828 10 25, VIA, f. 381, ap. 24, b. 7294, 1.1.

ligomis. Pirmiausia tuos, kurie laikyti pavojingi aplinkiniams.¹⁵

Tik XIX amžiaus septintojo dešimtmečio pradžioje prašneka apie centralizuotos ligoninės („apygardos pamišėlių namai“) statybą. Vilniaus gubernatoriaus teigimu tokia įstaiga ypač reikalinga, nes joje būtų gydomi ligoniai (apie 150) ir iš kitų – Gardino bei Kauno – gubernijų. Pradžioje tam tikslui galvota pritaikyti Misionierių vienuolyną.¹⁶ Nekartą pabrėžta, jog naujai steigiama ligoninė privalanti atitikti „psichiatrijos mokslo“ reikalavimus. Svarbiausias jų: psichiniai ligoniai turėjo būti suskirstyti kategorijomis. (Viso jų buvo keturios.) Tai laikyta viena svarbiausių gydymo sąlygų. Tačiau valdininkai Vilniuje, motyvuodami bloga beprotnamio būkle, mažai paisė tokių reikalavimų, skubindami kuo greičiau pradėti statybą. Gi Vidaus reikalų ministerijos Medicinos departamentas ir prie jo sukurta speciali komisija, kurios sudėtyje buvo medikai, reikalavo laikytis svarbiausių nuostatų.¹⁷ Galiausiai, nė vienas Vilniaus psichiatrinės

¹⁵ Gardino gubernijos vyresnybė kreipėsi į Vilniaus generalgubernatorių, prašydama „uždaryti beprotnamyje“ buvusį Tartu universiteto studentą Stankevičių, kuris Gardino gubernijos pakelės namuose sakė „visokias patriotines kalbas“. Aiškinęs, kad jis esąs „liberalistas“, kad Rusijos jau nebėra ir atsikūrė Lenkija iki pat Oderio. Jam buvo paskirta medicininė ekspertizė ir jis pripažintas pamišėliu. Nutarta buvusį studentą izoliuoti, nes jo kalbų „įvairūs žmonės su įdomumu klauso“, o valdžiai jis atrodė „pavojingas“. Žr. Gardino gubernatoriaus slaptas raštas Vilniaus generalgubernatoriui, 1854 05 17, VIA, f. 378 p/s 1854, b. 71, 1.1-2.

¹⁶ Vilniaus gubernatoriaus raštas generalgubernatoriui, 1864 03 21, VIA, f. 378 b/s 1864, b. 2389, 1.1.

¹⁷ Vidaus reikalų ministro laiškas generalgubernatoriui Aleksandrui Potapovui, 1864 08 24; Vidaus reikalų minis-

ligoninės projektų nebuvo realizuotas. Iki pat aštunto dešimtmečio vidurio ligoniai buvo „gydomi“ Bonifratų vienuolyne, o taip pat skyriuose prie šv. Jokūbo ir žydų ligoninių, o apskrityse tiesiog laikomi parapijiniuose elgetynuose.

Dar XIX amžiaus autoriai pastebėjo, kad dalis to meto visuomenės, ypač „paprasta liaudis“, pamišėlius manė esant kažkokios paslaptingos ar net piktos jėgos „sugadintus“ žmones. Sugedimu paprastai laikyta isterija, melancholija ir dažnai epilepsija. Požiūris ir elgesys su pamišėliais praktiškai buvo toks pat, kaip su vargšais ir elgetomis. Visus juos privalėjusi globoti Bažnyčia.¹⁸ Tiesa, kartu egzistavęs – tik mažiau paplitęs – kitas požiūris į pamišėlius – jau kaip į išrinktuosius t.y. turinčius ypatingų galių. Taip pat pažymima, kad „aukštesnieji luomai“ pamišėliams buvo visiškai abejingi.¹⁹ (Anot tyrinėtojų, Vakarų Europoje XVII-XVIII amžiais pamišimas tapatintas su gyvuliškumu ir nelaikytas liga, todėl su pamišėliais elgtasi brutaliai.)²⁰ Vienaip ar kitaip pamišimas liaudiškoje tradicijoje dažnai nelaikytas liga. Atlaidus požiūris į pamišimą ir pamišėlius turėjo įtakos ir nuostatoms savižudžių atžvilgiu. Dažnai, sprendžiant iš liudininkų parodymų, savižudybės priežastimi laikytas „mo-

terijos raštas generalgubernatoriui, 1864 12 10; Medicinos departamento direktoriaus raštas Potapovui, 1873 06 02, *ibid.*, 1.25-26, 1.31-32, 1.94-95.

¹⁸ А. Шульц, *Презрение помещанных в России*, in „Архив судебной медицины и общественной гигиены,“ 1865, кн. 1, ч. 1, с. 1-3.

¹⁹ *Ibid.*, p. 4.

²⁰ Michel Foucault, *Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason* (New York: Vintage Books, 1988), p. 74-75.

mentinis pamišimas". Iki jo žmogus buvęs visiškai „normalus“, gerai atlikdavęs ir visas savo pareigas.²¹ Paprastai aplinkiniai savižudžius vaizduoja, kaip nelaimėlius, vargšus, atsitiktinai nukentėjusius. Kasdieniniame gyvenime jie visiškai ramaus būdo.²²

Savižudybių socialinės kontrolės galimybės

Rusijos politinėje sistemoje svarbiausias socialinės tvarkos garantas buvo valdovas. Socialinė tvarka buvo palaikoma jau ne vien tik papročių, tradicijų bei religinių sistemų pagalba, bet ir vis labiau viešajame gyvenime išgalinčios biurokratijos: tiek civilinės, tiek karinės. Tokios valstybės ir kartu jos valdovo galią apsprendė keli pagrindiniai veiksniai: pavaldinių, mokesčių mokesčių skaičius ir teritorijos dydis. Todėl susirūpinta pavaldinių mirties bei gimimų kontrole. Imtos kurti įvairios valstybinės institucijos, kurių pagrindinis uždavinys buvo kova su įvairiausiomis epidemijomis, pradėtos sudarinėti gimimų bei mirčių statistika.

Vis labiau visuomenės tvarkos organizavime išgalint racionalistinėms, biurokratinėms tendencijoms, tradicinių socialinės tvarkos palaikymo priemonių svarba, nors ir labai pamažu, tačiau mažėja. Tiesa, biurokratinė imperija nesistengia visiškai eliminuoti religijos ir papročių įtakos. Todėl nieko nuostabaus, kad savižudybių

²¹ Liudininkų apklausos protokolas, 1861 05 25, VIA, f. 669, ap. 4, b. 253 a. 1.10.

²² Maišiagalos tūkstantininko raportas Vilniaus apskrities 2-os nuovados pristavui, VIA, f. 454, ap. 1, b. 1749, 1.3-4; Vilniaus apskrities 2-os nuovados pristavo aktas, 1861 07 20, VIA, f. 454, ap. 1, b. 1528, 1.12.

dekriminalizacija sutapo su Rusijos imperijos biurokratizacija, ypač paspartėjusia Nikolajaus valdymo metu. Kartu valdžia visiškai neatsisakė ir bažnyčios galimybių kontroliuoti savižudybes.

Kaltu asmenį pripažindavo teismas, o konkrečias bausmes paskirdavo bažnyčios vyresnybė. Katalikams – pagal gyvenamą vietą – Telšių arba Vilniaus vyskupysčių konsistorijos. Paprastai, bandžiusiems nusižudyti buvo skiriama bažnytinė atgaila. Jos trukmė svyravo nuo kelių savaičių iki kelių mėnesių. Tam tikslui asmuo, dažnai prievarta, policijai padedant, įkurdinimas parapijos elgetyne arba špitolėje. Jokio išlaikymo valstybė tokiam asmeniui neskirdavo. Nubaustasis turėjo klausyti mišių (klūpodamas ar gulėdamas kryžiumi), kelias dienas per savaitę pasnikauti. Atgailą užbaigdavo išpažinties atlikimas.²³

Toks ritualas XIX amžiaus antroje pusėje jau buvo visiškai nusistovėjęs. Pagrindinis jo tikslas, anot konsistorijos nuosprendžių, parodyti „savižudybės nuodėmės siaubą“, už kurią gresia amžinas prakeikimas, o civiliniai ir bažnytiniai įstatymai draudžia laidoti pašventintose kapinėse.²⁴ Atlikdamas išpažintį, nusidėjėlis tikėjosi išmelsti Viešpats atleidimą už padarytą nuodėmę ir taip „apvalyti savo sąžinę“. Supratęs, jog padarė nusikaltimą – nuodėmę, asmuo privalėtų labiau vertinti savo gyvybę, kurią tik Dievas duoda ir gali atimti. Tai visiškai tipiški sam-

²³ Išrašas iš Telšių konsistorijos bylos apie valstietį Kužą, 1862 01 25, VIA, f. 669, ap. 4, b. 253a, 1.14. Tame pat fonde yra ir daugiau panašių bylų.

²⁴ Konsistorijos nuosprendis dėl valstiečio Aiduko, 1870 05 15, VIA, f. 669, ap. 4, b. 992, 1.3-4; Konsistorijos nuosprendis dėl miestiečio Naudžiūno, VIA, f. 669, ap. 4, b. 879, 1.8-9.

protavimai, kuriuos galima aptikti beveik kiekvienoje Telšių vyskupystės byloje apie savižudžius. Prie religinės interpretacijos dar sugrįšime, o dabar dar stabtelkime prie valdiškos.

Atrodo, kad savižudybių dinamika didesnės įtakos valdžios požiūriui neturėjo. Savižudybių skaičius Lietuvoje XIX amžiaus antroje pusėje augo labai iš lėto. (Deja mūsų surinkti duomenys teapima tik Vilniaus guberniją, kuri 1843 metais buvo reorganizuota. Ją sudarė septynios apskritys: Vilniaus, Trakų, Ašmenos, Švenčionių, Lydos, Vileikos ir Dysnos. Taip pat reikia pridurti, jog ir šie duomenys nėra tikslūs bei išsamūs. Apskaičiavimus apskunkina ne tik netikslus gyventojų skaičius, bet ir vis dar didelis neišaiškintų, vadinamųjų „atsitiktinių“, mirčių skaičius. Štai pavyzdžiui 1892 metais užfiksuotos 286 atsitiktinės mirtys, iš kurių priežastis nenustatyta – 135, t.y. šiek tiek mažiau nei pusė. Panašiai buvo ir 1893 metais: užfiksuotos 304, neišaiškintos 122. 1895 metais santykis vėl panašus: 289 ir 124. Tiesa, 1896 metais santykis pasikeitė: 238 ir 79.²⁵ Kaip jau minėta, tarp neišaiškintų mirčių galėjo būti ir savižudybės atvejų. Taip pat neaišku ar į bendrą statistiką pateko nusižudę kariškiai.) Tai patvirtina ir mūsų skaičiavimai.

²⁵ Duomenys iš ataskaitų „Apie smurtines ir atsitiktines mirtis“ 1892-1896 metais žr. VIA, f. 388, ap. 1, b. 942, 1.1-2, 27-28, 53, 104; b. 964(1), 1.7-8, 33-34, 56-57, 82-83, 110-111; b. 985, 1.1-2, 27-28, 53-54, 79-80, 100-101; b. 1002, 1.1-2, 87-88, 137-138, 112-113; b. 1025(2), 1.1-2.

Savižudybių dinamika Vilniaus gubernijoje 1850-1896 metais

Savižudybių skaičius 100 000 gyventojų

Metai	1850 – 1857	2.2
	1860 – 1869	2.5
	1871 – 1876	3.2
	1880 – 1889	4.1
	1890 – 1896	4.3

Lentelė sudaryta remiantis Vilniaus gubernijos statistikos komiteto surinktais duomenimis. Bendras visų bylų pavadinimas – „Apie smurtines ir atsitiktines mirtis“. Jos saugomos Lietuvos Valstybiniame istorijos archyve f.388, ap. 1, b. 510; b. 538; b. 640; b. 732; b. 751; b. 766; b. 805; b. 823; b. 868; b. 889; b. 925; b. 942; b. 964; b. 985; b. 1002; b. 1025. 1850–1857 m. ir 1860–1869 m. duomenis paimti iš metinių Vilniaus gubernatoriaus ataskaitų f.388, ap. 1, b. 211; b. 227; b. 242; b. 267 (1); b. 288 (1); b. 298 (1); b. 315; b. 316 (1); b. 337 (1); b. 359 (1); b. 380; b. 481.

Taigi, nors ir su nemažom išlygom, galėtume teigti, kad savižudybių skaičius šiek tiek išaugo tik pačioje XIX amžiaus pabaigoje. Negalima konstatuoti ir staigaus savižudybių skaičiaus padidėjimo. Remiantis XIX amžiaus antros pusės statistiniais duomenimis galima teigti, jog savižudybių padaugėdavo pavasario ir vasaros mėnesiais. Daugiau savižudžių užfiksuojama tarp vyresnio amžiaus asmenų. Taip pat dažniau žudomasi buvo „apskrityse“, kur beje gyveno ir daugiau gyventojų, nei miestuose. Tarp miestų savižudybių skaičiumi pirmavo didžiausias gubernijos centras – Vilnius. Kokias iš to galima padaryti išvadas?

Trūkstant empyrinių duomenų, pasiūlytos išvados bus gana spekuliatyvios. Galima daryti prielaidą, kad amžiaus pirmoje pusėje, pasinaudojant prancūzų sociologo Emile Durkheim terminu, dominavo „fatalistinių“ savižudybių tipas. Jų priežastimi buvo pernelyg intensyvus ir perdėtas individo poreikių, emocijų reguliavimas bei slopinimas, „despotiškos disciplinos“ pagalba, o taip pat bet kokių perspektyvų ateityje nebuvimas. Atrodo, kad ir amžiaus antroje pusėje situacija mažai tepasikeitė. Todėl vargu ar galima teigti apie „anoniminių“ ir „egoistinių“ savižudybių tipo atsiradimą. Anot Durkheim, jos aptinkamos ir vyrauja tose visuomenėse ir socialinėse grupėse, kuriose individai nėra pakankamai integruoti arba kuomet bendruomeninės kontrolės funkcijos susilpnėja. Susidarius tokiai situacijai senos, tradicinės socialinės elgesio normos laikomos nebepakankamomis, „atgyvenusiomis“, o naujos bendruomenės gyvenime dar nesuspėjo įsitvirtinti ir kelia nepasitikėjimą. Tokiu metu ypač stipriai išgyvenamas atitrūkimas nuo bendruomenės, suvokiama „kolektyvinių“ vertybių krizė, kas galiausiai turi įtakos anoniminių savižudybių skaičiaus išaugimui.

Veiksniai galėję turėti įtakos anomalijos susiformavimui Lietuvos viešajame gyvenime pasireiškė pakankamai vėlai ir nebuvo – santykinai – intensyvūs. Kitaip tariant, industrializacijos, urbanizacijos bei visuomenės sekuliarizacijos tempai buvo palyginti lėti. Taigi jų poveikis, dezintegruojant ir transformuojant tradicinėmis – bendruomeninėmis vertybėmis pagrįstą socialinę tvarką, ribotas. Istoriko Vytauto Merkio teigimu, net ir XIX amžiaus antroje pusėje Lietuvoje stambių industrinių centrų nebuvo. Jie pradėjo formuotis pakankamai vėlai, maždaug apie

aštuntą-devintą dešimtmetį. Ir tik pačioje amžiaus pabaigoje, didesnė dalis įvairiose pramonės šakose dirbančių darbininkų, tampa pastovūs ir nesusiję arba beveik nesusiję su žemės ūkiu.²⁶ (Kita vertus, demografinio „sprogimo“ išdavoje ir dėl lėtų urbanizacijos bei industrializacijos tempų žymiai išaugo Lietuvos gyventojų emigracija.)²⁷

Santykinai nedideliame savižudybių skaičiui įtakos turėjo ir viešame gyvenime dominuojanti religinė (katalikiška) represyvinė sistema. Turimas omenyje, ne tik neigiamas požiūris į savižudžius, bet ir religinei galvosei būdinga mirties sakralizacija. Kaip jau minėta, mirtis laikyta svarbiu etapu pereinant iš laikinojo į amžinąjį gyvenimą. Tačiau tik dora, garbinga mirtis leidžia tikėtis tokios perspektyvos. Svarbu tai, kad būtent XVIII amžiaus pabaigoje – XIX amžiuje tokios nuostatos imtos nuosekliai įgyvendinti, bažnyčiai ėmus griežčiau kontroliuoti liaudies palaidojimų tvarką bei ritualus. (Bet apie tai šiek tiek vėliau.)

Iš esmės XIX amžiaus religinėje sampratoje galima išskirti bent kelias savižudybės interpretavimo tendencijas. Žinoma, vyravo neigiamas požiūris, kurį visgi galima būtų niuansuoti. (Savižudybė krikščionybėje, panašiai kaip judaizme, interpretuota, kaip nepaklusnumas Dievo valiai, todėl amoralus ir vertas pasmerkimo poelgis. Asmeniui, „sąmoningai save pražudžiusiam“ grėse atskyrimas nuo bažnyčios ir nuo bendruomenės. Laidojimo ritu-

²⁶ Витаутас Меркис, *Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в 19 в.* (Вильнюс: Минтис, 1969), с. 422-425.

²⁷ Alfonsas Eidintas, *Lietuvių kolumbai* (Vilnius: Mintis, 1993), p. 12.

alai turėjo demonstruoti aplinkinių panieką. Savižudybė buvo pateisinama vos keliais atvejais, pvz. merginai stengiantis išsaugoti skaistybę.)

Štai kaip apie savižudybes, amžiaus pradžioje, rašė kunigas Jurgis Pabrėža. Pamoksle apie penktąjį Dievo „prisakymą“ (nežudyti), kurį jis pavadino „razbainikyste“ pažymima, kad negalima ne tik kitų, bet ir savęs žudyti. Taigi baisią „razbainikystę“ įvykdo tas, kuris „pats sau gala padaro“.²⁸ Visi savižudžiai jei: „...*prie pylnos nóumonyš tay padary...*“ nebus išganyti. (Visi būsią prakeikti nesvarbu ar jie laisvėje nusižudė, ar kalėjime.) Tokių laukia pragaro kančios. Tolesni Pabrėžos samprotavimai liudija, kaip savižudybė buvo suvokiama. Savižudžiais reiktų laikyti ir tuos, kurie: 1. dėl girtuokliavimo „sudega“, ant kelio sušąla ar nuskęsta; 2. neteisingai maitindamiesi „*nesweykata igaun*“; 3. iš pykčio, pavydo, liūdesio suserga ir numiršta; 4. savo kūną be tikėjimo „*martwyj*“ t.y. kančina, jog dėlto „ligą gauna“; 5. gaili šeimyną samdyti, sunkiai dirba ir todėl suserga; 6. „...*pardaug beprotyszka spaudos pri moksla, gal tayıpogi sógrieszit*“; 7. šykšti sau rūbų, suserga ir numiršta; 8. žiemos metu pernelyg stengdamiesi gražiai rengtis sušąla, suserga, miršta.²⁹ Tai „platus“ savižudybės supratimas, kuomet šalia sąmoningos egzistuoja ir nesąmoninga savižudybė. Tokia Pabrėžos samprata nėra atsitiktinė. Taip teigdamas, pamokslų autorius stengėsi apsaugoti savo parapijiečius nuo „nugarbingos“

²⁸ Jurgis Ambraziejus Pabrėža, *Kniga pyrna apy sakramentus ógólnay yr apy nekórius sakramentus ipatingai*, Vilniaus Universiteto bibliotekos rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 1 D57, 1.489,494.

²⁹ *Ibid.*, 1494.

mirties, kartu palikdamas jiems amžino gyvenimo galimybę. Kita vertus, Pabrėžos samprotavimai liudija, kad kasdieniniame gyvenime valstietis visų išvardintų nelaiko nei savižudžiais, nei nusidėjėliais.

Paprastai katalikiškoje nuodėmių sistemoje kalbama apie sąmoningą savižudybę. Amžiaus pradžioje Vilniuje išleistame katekizme teologijos daktaras, pagarsėjusio moralinės teologijos vadovėlio autorius, Andriejus Pohlis (1742-1820) sąmoningą (lenk. *umyslnie*) savižudybę mini tarp kitų nuodėmių, „nukreiptų“ prieš šv. Dvasią ir „šaukiančių Dievo bausmės“ ar keršto. Šalia savižudybės, kuri užrašyta pirmąją, dar minimos „begėdiškumas prieš prigimtį“, vargšų ir našlaičių engimas bei vengimas laiku tarnams, darbininkams išmokėti atlygi.³⁰

Panašią vertybinę sistemą galima aptikti ir amžiaus viduryje. Vienuolis domininkonas Rapolas Jasikevičius (1801-1879) kalba apie šešias nuodėmes prieš šv. Dvasią ir keturias „szaukantis unt Dievu“. Tarp šių pirmoji yra „norietinas ažumuszimas“, antroji vėl „begėdiškumas prieš prigimtį“.³¹

Kartu, paraleliai, religinėje galvosenoje egzistavo ir pakantesnio požiūrio į savižudžius galimybė. Dar apaštalo Pauliaus laiške Filipiečiams teigiama: „...verčiau man mirti ir būti su Kristumi, nes tai visų geriausia.“³² Štai ir XVIII amžiaus vidurio katekizme į klausimą „Ar tinka sau mirties linkėti?“, atsakoma: iš nusiminimo ar pykčio ne,

³⁰ Andrzej Pohl, *Powinnosci chrezescianskie czyli katekizm missyjny* (Wilno, 1801), p. 30.

³¹ Rapolas Jasikevičius, *Prideristes Krykšcioniszkos par klausimus yr atsakimus diš parpionu* (Wilniuje, 1856), p. 24.

³² *Naujasis Testamentas*, Laiškas Filipiečiams 1.23.

tačiau mirties linkėti sau galima, norint greičiau danguje atsidurti. Kartu ten pat pažymima, kad „save užmušti“ yra „didis labi griekas ir toksai su judošiumi į amžiną pragarą skubinas.“³³ Mykolas Olševskis (1712-1779), reguliariųjų kanauninkų atgailos ordino vienuolis, teologijos mokslų daktaras, populiarioje „Broma atwierta ing wiecznasti“ (pirmasis leidimas 1753 metais, paskutinis – 18as – 1851 metais) samprotuoja apie tuos pačius dalykus. Mirties galima sau linkėti, tačiau su viena sąlyga, jei norima kuo greičiau „Dievo veidą“ regėti. Iš bėdos ar ligų negalima. Tas, kuris kantrybės neturi ir „prašo mirties“ nesupranta, kad vėliau kentės dar didesnes kančias. Kartu į klausimą ar galima asmenį, kuris dėl sunkios ligos nusižudė „ant šventos vietos laidoti“, atsako teigiamai. Svarbu, kad toks asmuo iki mirties krikščioniškai gyventų, o mirties momentu visai būtų „nutrotijs razumą“ t.y. išprotėjęs. Taigi savižudybė turėjusi būti nesąmoninga. (Be šių aplinkybių Olševskis pasiūlė dar kelias: asmuo privalėjo būti atlikęs Velykinę išpažintį ir gavęs šv. sakramentą.)³⁴ Panašiai mąstoma ir kituose XIX amžiaus katekizmuose. Mirties nei sau, nei kitam linkėti negalima, jei tai daroma nusivylus, supykus ar dėl kitos „piktos priežasties“, tačiau jei norima greičiau į rojų pakliūti ir „iš Dievo meilės“, tuomet galima.³⁵

³³ [Aleksandras Horainas?], *Pamokslas krikščioniškas Trumpai izgulditas* (Wilniuy, 1743), lapai nenumeruoti.

³⁴ Mykolas Olszewskis, *Broma atwierta ing wiecznasti* (Wilniuy, 1824), p. 60-61.

³⁵ Jurgis Lechavičius, *Nawies krykszcionyszkas katalykyszkas katechizmas arba tykras dawadas apej wiera tykieima...* (Wilniuj, 1847), p. 26.

Visos minėtos nuostatos, užfiksuotos labiausiai paplitusiuose ir ypač „paprastos liaudies“ skaitomuose religinės literatūros pavyzdžiuose – katekizmuose, turėjo aiškiai išreikštą normatyvinę prasmę. Betgi akivaizdu ir tai, kad tarp socialinės normos ir konkrečių elgesio tipų visuomet išlieka tam tikras atstumas. Todėl visiškai logiška būtų klausti, kokie veiksniai tą atstumą sąlygoja. Neaptarinėdami visų galimų sociokultūrinių reiškinių įtakos, apsisistosime ties visuomenėje vyravusių požiūrių į mirtį bei jų evoliucijų analizės.

Kasdieninė savižudybės interpretacija

Pateiksime tik kelis „paprastos liaudies“ galvosenos ir elgsenos pavyzdžius, kurie visiškai neblogai parodo jos požiūrius į savižudybes. 1864 metais Vilniaus apskrityje, Maišiagalos valsčiuje, Kvakšių kaime pasikorė trisdešimties metų valstietė. Ji buvo palaidota paslapčiomis, apie tai nepranešus policijos vyresnybei. Galiausiai tai sukėlė policijos valdininkams įtarimus, kad moteris buvo nužudyta. Vėliau vyras aiškinešis, kad grįžęs iš darbų jau rado žmoną pasikorusią. Anot jo, „pagal paprotį“ sukvietęs žmonos gimines bei kelis kaimynus, niekam nepranešę ir ilgai nelaukę savižudę palaidoję šalia kaimo esančiose kapinaitėse. Laidojo be kunigo, karste, kuri padarė pats velionės vyras. Laidotuvėse dalyvavo visi kaimo gyventojai, kas liudytų, kad kaimynai bent jau savižudės šeimos nesmerkė. (Vėliau jie savo parodymuose policijai teigė: „atsitiko su žmogumi nelaimė“.) Kvotos metu velionės vyras aiškinosi: skubėję laidoti, nes bijojo tardymo ir „gaila buvo daryti žmonai skrodimą“. Policijos pareigūnai

galų gale nusprendė, kad savižudybės priežastimi buvusi liga. (Liudininkų parodymuose taip pat vis kalbama apie kažin kokią velionės ligą.) Galiausiai byla baigėsi tuo, jog teismas moteriškės vyrą už tai, kad šis palaidojo žmoną be policijos žinios, nubaudė trijų savaičių areštu policijos areštinėje.³⁶

Žinoma, būta ir kitokių reakcijų ir požiūrių. Štai 1891 metais Peterburge leidžiamo laikraščio „Kraj“, skyrelyje „Laiškai iš provincijos“ rašoma, jog Vilniaus apskrityje, beje toje pat kur nutiko ir pirmasis aprašytas įvykis, tik jau Antanaičių kaime pasikorusi aštuoniasdešimties metų senutė. Giminės nutarę ją palaidoti kapinėse – lenk. *cmęntarz*. (Paprastai taip vadinamos mūrine tvora aptvertos ir pašventintos kapinės.) Tačiau šito neleido daryti to paties kaimo valstiečiai. Neleido jie laidoti ir prie kapinių. Todėl velionės giminės palaidojo moteriškę miške. Tačiau po kelių dienų, giminėms prašant ir vietos valdžiai padedant savižudės kūnas buvo perlaidotas kapinių pakraštyje. Bet gi sekančią dieną jis buvo iškastas ir nuskandintas pelkėje. Policija suėmė tris to paties kaimo valstiečius. Žinutę laikraščio korespondentas baigė paaiškinimu, esą pas lietuvius egzistuoja prietaras, jog savižudį reikia laidoti toliau nuo gyvenamosios vietos, o geriausia skandinti, nes jo siela keliaudama po pasaulį blogus darbus daranti.³⁷

Aprašyti keli atvejai rodo prieštarinę ir dvejopą požiūrį į savižudybes. Pirmuoju, bijomasi valdžios ir sku-

³⁶ Maišiagalos tūkstantininko raportas Vilniaus apskrities 2-os nuovados pristavui, 1864 05 16; taip pat žr. Išrašas iš bylos apie Pranciškos Kvakšienės mirtį, nagrinėtos Vilniaus apskrities teisme, 1866 04 25, VIA, f. 454, ap. 1,1.1-2, ir 1.22-23.

³⁷ [?] „Listy z prowincji“, *Kraj*, 1891, nr. 5.

bama savižudę palaidoti paprastose, nešventintose kaimo kapinėse. Įvykių dalyviams nei pati savižudybė, nei velionės artimųjų elgesys nesukelia ypatingų išgyvenimų. Savižudės šeimai netgi reiškiaama tam tikra užuojauta. Visiškai kitaip atsitiko antruoju atveju. Kaimo gyventojų reakcija priešiška: jie neleido velionės laidoti kapinėse, kartu su kitais kaimo gyventojais. Nebijota net gi pasipriešinti valdžios potvarkiams.

Galima įvairiai samprotauti, kodėl gi valstiečių reakcija ir elgesys tokie skirtingi. Gal būt neigiamas, religinės sistemos padiktuotas, požiūris į savižudybes „žemesniųjų“ socialinių sluoksnių galvosenoje bei jausenoje formavosi pamažu, iš lėto išstumdamas tradicinį „abejingumą mirčiai“. (Abu įvykiai užfiksuoti toje pat apskrityje, tačiau juos skiria bemaž trisdešimties metų laikotarpis.) Tuomet tektų daryti išvadą, kad neigiamo savižudybės vertinimo išitvirtinimas visuomenės sąmonėje nėra toks jau senas, kaip dažnai atrodo. Tiesa, galima galvoti ir kitaip. Vienas kitam priešingi požiūriai ir vertybinės sistemos nepakeičia ir neišstumia viena kitą, bet dažnai egzistuoja paraleliai t.y. viena šalia kitos. Iš esmės tokius spekuliatyvius samprotavimus galima būtų tęsti, bet pabandykime „sugrįžti“ prie tikrovės.

Nesunku pastebėti, kad pirmuoju atveju valstiečiai savižudę palaidojo nešventintose kaimo kapinėse. XIX amžiuje, daugelyje Lietuvos vietų jos dar buvo išlikusios, nors laidojimai jose buvo ribojami. Dažniausiai jose laidojami tie, kurių negalima laidoti pašventintose kapinėse. Antruoju gi pabandyta savižudę palaidoti būtent tokiose kapinėse. Ir atrodo tai sukėlė didžiausią aplinkinių nepasitenkinimą ir pyktį.

Manytume, jog dėmesys mirčiai sustiprėja, o kartu vis mažiau tampa toleruojamos „nugarbingos“ mirtys tame tarpe ir savižudybės, kuomet visuomenėje vis labiau įsigali pakankamai griežta socialinė praktika visus mirusius laidoti tik pašventintose, gerai prižiūrimose kapinėse. (XIX amžiaus tekstuose jos paprastai vadinamos cmentarz.) Bažnyčios ir civilinės valdžios draudimai laidoti bet kur bei bandymai kontroliuoti palaidojimų tvarką prisidėjo ir prie neigiamo požiūrio į savižudžius ir savižudybes išitvirtinimo. Jiems buvo apribota galimybė būti palaidotais, kartu su kitais bendruomenės nariais, todėl jie ir buvo verti pasmerkimo. Naujos tvarkos nesilaikymas paprastai jau suvokiamas ir aiškinamas, kaip negerbimas „nuo amžių“ susiformavusių „tradicijų“ ar „papročių“. Tiesa, nauja socialinė tvarka išsigalėjo ne iš karto.

1997 rugsėjis

